

Štědroň, Miloš; Šlosar, Dušan

Jan Nepomuk Škroup

In: Štědroň, Miloš; Šlosar, Dušan. *Dějiny české hudební terminologie*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita v Brně, 2004, pp. 77-82

ISBN 8021035536

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123519>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Druhá obrozenská generace, soustředěná kolem Josefa Jungmanna, přišla na to, že pro žádoucí fungování obrozeného literárního jazyka je nezbytné doplnit jeho slovní zásobu. Proto zformulovala program navrhuující zdroje a zúsoby rozmožování spisovného lexika: bylo to obnovování staročeských slov, která v předchozí epoše vyšla z úzu, nalézání slov v nářečích, přejímání lexika z jiných slovanských jazyků a konečně tvoření nových slov odvozováním i skládáním. Přejímání neslovanských slov a jejich adaptaci neměla tato puristicky orientovaná generace zprvu v záměru. Tento program nalezl široký ohlas a většina vědců považovala za svou povinnost na tvorbě terminologie spolupracovat. Centrem a koordinátorem tohoto úsilí byla tzv. Jungmannova družina. Tak vznikly prací bratří Preslů základy terminologie botanické a zoologické, Antonín Marek vytvořil terminologii logiky, Josef Vojtěch Sedláček matematiky, František Palacký v oborech filozofie a estetiky. Ústřední postavou tohoto úsilí byl Josef Jungmann, který mj. sám vypracoval terminologii literární teorie ve své Slovesnosti. Roku 1820 mohl také být založen první česky psaný vědecký časopis Krok. Výsledky tohoto široce koncipovaného programu byly pak v třicátých letech kodifikovány v rozsáhlém pětidílném Jungmannově Slovníku česko-německém; počáteční lexikální purismus tu byl částečně opuštěn.

Ve čtyřicátých letech byl tento obrozenský program v podstatě splněn a čeština se zařadila mezi ostatní evropské jazyky jako rovnoprávný člen. Od padesátých let byla pak postupně uváděna do nových sdělných oblastí (středoškolského vyučování, administrativy, práva). V oblasti hudební kultury znamenal rozhodující krok počín Jana Nepomuka Škroupa: Počátky hudební (Názvosloví hudebního umění), otištěný jako příloha Časopisu Musea Království českého v roce 1850. Podle J. Ludvové (Ludvová 1985), odvolávající se na Riegrův slovník naučný, je česká terminologie v tomto spise dilem Jana Josefa Čejky (1812–1862); Škroupův originál byl německý.

Tento soubor je ovšem podstatně rozsáhlejší než u předchůdců: čítá přes 1100 položek. Pochopitelně tím obráží jak stav oboru, tak vyspělejší situaci češtiny v dobové vědě. Hudební teorie přinesla diferenciaci dosavadních pojmů i pojmy nové. Prvoobrozenský purismus se už v oblasti hudby díky Rybovi neprosazoval, a proto tu významnou roli hrají termíny mezinárodní povahy. O tom, že se Škroup (event. Čejka) ztotožnil s Rybovým pojetím, svědčí už ten fakt, že téměř všechny termíny mezinárodní povahy, které zaznamenal Ryba, nacházíme i ve Škroupových Počátcích: *akcent, akord, aplikatura, arie, arietka, arioso, arpěže, balet, bas, bassa, basetl, cimbál, diskant, fagot, figura, fistule, flažeolet, fuga, grunt, harfa, harmonie, hobj, kadence, kanon, kantáta, kantor, klarinet, klavír, koncert, konsonance, kontrapunkt, koruna, kůr, kytara, medianta, moteto, mutace, orchester, passaže, perioda, pikola, posoun, půlton, rečitatív, register,*

solo, sonata, sordino, symfonie, synkope, tempo, trio, tryl, vaudeville. Často jsou teď dále rozčleněny pomocí přívlasků (např. *harmonie dominantní, h. ouzká, h. potoční, h. pomocní, h. přechodní, h. široká...*).

K tomu ovšem přistupují početné mezinárodní či přejaté termíny nové:

altviola (syn. *bráč*)

anticipace

banda

bravura

decima

decimola

dissonance

dominanta

enharmonický

eso

etuda

falset

fermata

festivně

flauta

flažeoletový

fugeta

fugato

generalbas

homofonický

choral

chronometr

imitace (syn. *nápodoba*)

introdukce

kavatina

klausula

kláves

kolofon

konsonance

kontrabas

kontrafagot

kontraton

kvadrátek

kvarteto

kvintetto

manual (syn. *klávesnice*)

melodrama

metronom

modulace
oratorium
paralellismus
partitura
pedal
polyfonický (syn. *spoluhlasní*)
posice
register
repetice
reprise
retardace
rondo
rostrál
scena
solmisace
solpeže
sonatina
sopran
studio
subjekt (syn. *myšlénka*)
šal (syn. *zvuk*)
škála
špilka
štemovati
tabulatura
taktoměr
tamburin
tenor
temperatura
terce
théma (syn. *myšlénka*, *úloha*)
tiré
tonika
tonina
transskripce
triangl
triola
triton
variace
viola (syn. *bráč*)
violon
violoncello.

Jsou mezi nimi termíny z nového zdroje, z francouzštiny: *etuda, falset, metronom, opera, operetka, reprise, retardace, tamburin, tiré, triangel, uvertura, violon...* (U Ryby to byly *akcent, balet, bourée, flažeolet, gigue, koncert, passaže, vaudeville.*) Většina ostatních je, stejně jako u Ryby, původu italského, k nám ovšem zprostředkovaného němčinou (*banda, bravura, bráč, decimola, duetto, fortepiano, kavatina, kolofon, kvartetto, kvintetto, recitativ, ripienista, solpeže, sonatina, sopran, tamburina, tonika, trio, trilek, violoncello...*).

Zajímavá svědectví podává početný soubor termínů domácího původu. Jen zřídka přijímá Škroup česká pojmenování doložená poprvé u Ryby: *činohra, hnutí* (syn. *ruch*), *jednozvuč, nasazení* (syn. *násad*), *pohlaví tónu* (Ryba *p. zvuku*), *průchod, předjetí* (syn. *předjimka*), *půlton* (Ryba *poloton*), *samo zpěv* (Ryba odvozenina *samo zpěvák*), *sázení prstů* „prstoklad“, *spojka, trojzvuk* (Ryba *třízvuk*), *vůdce* „vedoucí hlas ve fuze“, *zpěvohra* (doloženo však už u Dobrovského). Slovník Dobrovského, který nefixoval umělé formace, do svědčuje, že už začátkem 19. století byla uzuální slova *časoměra, klapka, luby, mezihří* (Škroup *mezihra*), *obrat, předehra* (*// předehtëř*), *příprava, sloh, stejnohlasí, štemovatí, trvání, výpustek, vzlet, žabka* „součást smyčce“. Jen ojedinele jsou mezi termíny slova doložená už u Komenského: *chop, poloha, přecházka* „transitio orationis“.

Mnohem více nových termínů je výsledkem úsilí Jungmannovy družiny (ilustračně zde uvádíme jejich pravděpodobné tvůrce):

dělidlo je součást terminologické soustavy vytvořené Antonínem Markem,
horování je Jungmannův výtvor,
chorovod je slovo přejaté z ruštiny,
laditi je patrně Jungmannův výtvor,
libozvuk je slovo vytvořené Jungmannem,
mostek „kobyłka“ je termín doložený už u Rohna,
nápěv je slovo přejaté z ruštiny,
názzvuk „accentus“ je slovo doložené u A. Puchmajera
objem, oblouk, obor jsou termíny vytvořené J. V. Sedláčkem,
odrážka v novém významu je patrně Jungmannův výtvor,
podmět (syn. *subjekt*) je slovo vytvořené A. Markem nebo J. Jungmannem,
přídech je termín přejatý z pol. slovníku Lindeho,
přímětek je výtvor A. Marka,
rovnoběžnost je termín teoretika vojenské terminologie Tomáše Buriana,
rozměr ve významu „metrum“ je Jungmannův termín,
rozsah a *sada* jsou termíny A. Marka,
soustava je termín vytvořený A. Markem nebo J. Jungmannem,
spona je termín J. V. Sedláčka nebo A. Marka,
stejnorodost (syn. *paralelismus*) je termín J. V. Sedláčka,

struník je název doložený už u Rohna, *trojhran* je termín J. V. Sedláčka, *vstavek* (syn. *vměsek*) „epizoda“ je výtvar Jungmannův, *výjev* je termín z Jungmannovy Slovesnosti.

Kromě toho tvoří značný podíl v Škroupově terminologii výrazy dříve (namnoze ani u Jungmanna) nedoložené, tedy s největší pravděpodobností neologismy:

celoton, *cizoškalný*, *dvojčára*, (*jednou...*)*čárkovaný*, *čtverohlasový*, *čtvero-zvuk*, *dohra*, *doplnitel* „Ripienist“, *dorážka*, *družice* „sekunda“, *dvih*, *dvojchop*, *dvojchorový*, *dvojkřížek*, *dvojnota*, *dvojlátek*, *dvojpramenný*, *dvojpunkt*, *dvojskála*, *dvojtřiola*, *dvojtřílek*, *dvojevuk*, *háček u noty*, *hudbověda*, *jednozvuč*, *klávesnice*, *krok akordu*, *kromharmonický*, *křížek*, (*hudební kus*, *lámání (akordů)*, *mezerník*, *meziakord*, *meziharmonie*, *meziton*, *náustek*, *osmistopní*, *ostruniti*, *ozvučná (deska)*, *paterka*, *pětice*, *pěv*, *plnochopný*, *pochoď*, *polosoprán*, *poměr (tonů)*, *posuvka*, *práporok (noty)*, *protiharmonie*, *protichodmo*, *protipunkt*, *protisada*, *protisubjekt*, *předrážka*, *přehlas* (syn. *hrdelní hlas*), *převrat akordu*, *příduska*, *půlpunkt*, *ruč*, *samožpěv*, *sedmerka* „septimola“, *skluzek*, *skupina*, *soužpěv*, *stavidko* (syn. *kobylka*), *strážce*, *středohlas*, *stupnice*, *šestnáctina*, *taktoměr*, *vlastnoškalný*, *vměsek*, *výťah na klavír*, *záchvěv*, *zastávka (platící pro všechny hlasy veskrz)*, *zpěvačka*, *zpěvec*, *zpěvkyně*.

Tyto termíny jsou svou formou namnoze charakteristické pro dobu svého vzniku. Nová dějová jména jsou často bezpříponová (*dvih*, *pěv* ...), podobně jako tomu později bylo v úspěšné terminologické soustavě Tyršově (*leh*, *vis*...). Mezi novými termíny zcela převládají – jako ve většině terminologických soustav – kompozita, popř. útvary hybridní (*celoton*, *meziakord*...). Poslední svědčí o vzniku v době překonaného původního purismu. Tak byla mimo jiné i otevřena cesta k dalšímu doplňování této soustavy.

Ojedinelou reminiscenci na překonaný purismus nacházíme roku 1868 u Jana Šidla ze Šumic, v jehož návrhu na opravu varhan ve Valašských Kloboukách čteme počestěné názvy varhanních rejstříků: *hlavník* „principal“, *temnozvuč* „copula“, *osmík* „octava“, *pátík* „quinta“, *nadosmík* „octava 2““, *složík* „mixtura“, *jemnozvuč* „salicional“, *libozvuč* „flétna otevřená“, *velkobas* „subbas 16' otevřený“, *protibas* „subbas 16' krytý“, *bass hlavík* „oktavbas“, *bass pátík* „quinta 5 1/3' v pedálu“, *nadosmík* „oktáva 4' v pedálu“ a dále názvy varhanních součástí *větrovnice* „vzdušnice“, *klapky* „ventily“, *koutničky* „úhelníky“, *tahadla* „abstrakty“. (Viz Sehnal 2003.)

DOBROVSKÝ, J.: Ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches synonymisch-phraseologisches Wörterbuch. Praha 1821.

- HAUSER, P.: Tvoření podstatných jmen v době národního obrození. Brno 1978.
- HAVRÁNEK, B.: Vývoj spisovného jazyka českého. In: Československá vlastivěda, řada II, Spisovný jazyk český a slovenský. Praha 1936, 86–100.
- JUNGMANN, J.: Slovesnost. Praha 1820.
- JUNGMANN, J.: Slovník česko-německý I – V, Praha 1834–1839.
- LUDVOVÁ, J.: Česká hudební teorie 1750–1850. Praha 1985.
- SEHNAL, J.: Barokní varhanářství na Moravě. Díl 1. Varhanáři. Brno 2003.
- ŠKROUP, J. N.: Počátky hudební. Názvosloví hudebního umění. Časopis Musea Království českého 1850.
- ŠTĚDRŇ, M.: Hudba v časopise Krok (1821–1840). Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, H 10, 1975, 19–34.